

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Perger Gyula

CZIGÁNY BÉLA GYŰJTÉSI BESZÁMOLÓJA A GYŐR- ÚJVÁROSI SZEGKOVÁCSOKRÓL

A második világháborút követően, 1946 szeptemberében a vallás- és közoktatási miniszter Szőke Béla gimnáziumi tanárt – az érsekújvári múzeum volt igazgatóját – bízta meg a győri Városi Múzeum újjászervezésével.¹ A következő évben meginduló gyűjtő és régészeti munkába bevonták Czigány Bélát is, aki 1928-tól koroncoi tanítóként jelentős magángyűjteményt hozott létre.² Czigány Béla ugyan csak 1958-tól lett a múzeum hivatalos dolgozója, de a háborút követő első évtizedben aktívan gyarapította a Xántus János Múzeum gyűjteményeit, s az alább közlendő jelentés alapján néprajzi terepmunkát is végzett. (Uzsoki 1965. 69)³

Győr-Újváros határában a 18. századtól jelen voltak a kovácsolással foglalkozó szegkovács cigányok. A 19. századra identitásukat megőrizve, adófizetőként is betagozódtak a város társadalmába. Fő termékük a hajók és ladikok *“varrásához”* nélkülözhetetlen *iszkápa* volt, ezért – bár sín-, stukatúr-, bánya- stb. szeget is készítettek -, *iszkápas cigányok*ként tartották számon őket. A (nagy)családban dolgozó szegkovácsokat 1948-ban szövetkezetbe szervezték, s különböző kézi kovácsolású fémtömegcikkeket gyártottak az 1980-as évekig. (Perger 1995)

Amikor Czigány Béla 1950 nyarán az akkor 80 esztendőes Csonka Albertet faggatta a szegkovács-iskápas mesterségről, olyan adatokat hozott felszínre, melyek még a mesterség 19. század végi és a századfordulóra jellemző eszközeit és munkamódszereit idézték. Czigány gyűjtési beszámolójából jól kirajzolódik az egykori munkamenet, a szerszámok és eszközök használata, néhol a változások is tetten érhetők.⁴ A leírások érzékelhetőbbé, érthetőbbé tétele érdekében a gyűjtő négy eszköz rajzát – azok részeinek elnevezéseivel – is mellékelte. A négy gépelt oldalnyi kézirat bizonyosan megszerkesztett munka. Ha nem is mindenütt és pontosan a nyelvészetben szokásos jelölésekkel, de a gyűjtő érzékelteti a beszélő köznyelvi fordulatait, nyelvjárási (főként hangtani) sajátosságait. Munkájának jelentőségét erősíti az is, hogy a fémműves cigányokról – útmutatóul is szolgáló – tanulmányok csak a gyűjtést követően váltak hozzáférhetővé. (vö. Bakó 1954., Bogdál 1965., Erdős 1962., Landvenicza 1955.)

A Xántus János Múzeum néprajzi gyűjteményének gyarapodásából kitűnik, hogy Czigány Béla a szegkovács *“műhely”* szerszámait, termékeit

is meg kívánta szerezni a múzeum számára. Erre már a "jelentés" szerkezete is utal ugyan, de a szerszámok csak – valószínűleg Csonka Albert halála után – 1954-ben kerültek a néprajzi gyűjteménybe Csonka Béla ajándékképpen.⁵ Mivel Czigány Béla alább közölt jelentésének egy példányát a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába is eljuttatta, munkájával hozzájárulhatott ahhoz, hogy Gönyei Sándor felfigyeljen a győri iszkápásokra, és megírja (a szintén kéziratban maradt, soha meg nem jelentetett) összefoglaló tanulmányát a magyarországi fémműves cigányokról.⁶

*Jelentés*⁷

Czigány Béla ált. isk. igazgató 1950. június 28. győri néprajzi gyűjtéséről

Szegkovács, iszkálás mesterség.

Adatszolgáltató: Csonka Albert 80 éves.

Született: Győr, 1871. március 15-én.

Lakik: Győr, Zúgó u. 13.

Nehéz mestérség ez! Gyerekkorukba tanújják. Az én apám mikor tanított, mindig ott vótam a tüznél. Csináltak fogót, asztán ojan imijen-amojan üllőt is attak. Tizenegy éves vótam, má tuttam dúgozni.

Elősször koksztot törtek. Finakka mírtík ki a koksztot. Ha efogyott, akkor a másik aki fujtatott vitt egy finakka. Így cserétik a fujtatást mer efáratt benne, amin mind a két keze járt. Már régge nígy órakor föl köllött keni, mer akkor harcúni köllött a kenyérér nem mint most. Elöttük a munka, mégse dúgoznak. Dúgoztunk dilután négyig, asztán hasítottunk este nyócgig. A gyerek az aptyátú tanul, asztán fojtattya a mestérségét.

Kivagdatak a vasat hidegen. Ecerre nyóc, tiz, tizenöt kilót kivagdatak. Ki mejen embér vót.

Másnap régge főketünk, beletettük a tüzbe. Két fogóra valót, mer két fogóva dogoztunk. Eccerre kettőt vettek ki a fogóva asztán mind a kettőt lehajtották. Kisz vót. A pödröttlábut éggyenkint, minden fogóba egyet tettek. Asztán az ágát kikovácsúták és lèhajtották. Pillanatok alatt méglett. A grébés eső ágát mégcsinájja, beleüti a grébét, mégfordittya, megcsinájja a hátúsó ágát és lèfordittya, a grébét a kalapács eső és háccsó élivel üti bele.

Sötítbe is csináták úgy min nappa.

Egy nap a nagyobbfajtákbul 10-12 kilót, a kisebbekbül 5-6-8 kilót csinátunk.

Csinyátok még závárt, csipővasat, tüszpiszkálót, pántokat, tölfaszéget, fenyőszéget, fürgetegszéget. Ez hat calos. A fenyőszég alul tőgyes, fölül sima. A tölfaszég csucosfejű, a feje ojan mint a ladikszégé.

A vagdalás vagy hasított után még egyenes hasított vas. Görbítve iszkába.

Kettes ladik iszkába. A vasat hosszába vágják.

Kettő és feles ladik iszkába. Hidegen készűt.

Hármas pödröttlábu, iszkába dereglékhö.

Hármos laposágu, iszkába dereglékhö.

Nígyes pödröttlábu iszkába ladikokho. Kemíny iszkába kemínyfábo.

Ötös lapított iszkába, körtelevelü. Kemíny, mer kemínyfábo hasznájják. A két szíle ki van kalapávo, lapítva. Melegen készűt.

Ötös rákláb. Puhafábo meg tölfábo hasznáták.

Hatostú tizenkettesig grébés iszkába. Két vágás, sujtás van benne, hogy jobban eterűjjon. Dereglékhö, tölfa hajókho, halász ladikba.

A tizenkettős ritkán köllött. A mónárok meg hajósgazdák vették meg varrásho.

Abrincs köllött hozzá, ojan mind a hordókon. Most szurkos vas. Pinteréktű vagy ócskásoktű vették. Má mikor Bécsbű hozatták, akko má a zabrincsnak víge vót. A munkáját annak atta, akinek akarta. Ha a vasat a kereskedőtű vette, akkor annak köllött a munkát vinni. Vót a Semfeld, Adler Sándori Brenner. Ezeknek dúgoztak. Lektöbbször a vasárosoknak dúgosztak. Este kigyütt és átvette az árut. A rigi Bélien helin vót a raktár. Valami öt-hat kereskedő vót.

A Mónárok tavassza helbe gyüttek. Hajósok is vettek, Apatin, Bezdán, Pest, minden felül. A mónárok is az itt valók.

Valamikor ki konyhábo, ki kamrábo lakott. Eggy kamrábo ketten is laktak. Ott is dúgosztak.

Vót a *szarvas üllő*. Mëgvót a szarvájó, mikor lääsett a táblájó, feje, akkor hitták csonka üllőnek. Vót ojan, aki dúgozott azér rajta. Hámosorná csinátották. 25-30 kilós vót. Ki a nehezebbet szerette, nehezebbet parancsút.

Vót neki gömbölü szarva meg laposszarva. A gömbölü szarván pántot, sasfejet mëg mást csinyátok. A lapos szarván vót egy lik. Ha kihuszták a tölfa vagy fenyő szeget, a likba dukták, ott vertik ki a fejit. A szárának vót hëgye. A szárán vót a túlë. A túlë a földbe vót amennyire akarták, asztán mektömtük. Ojan mëlre tettük, amijenre akarták. Ha alacsonyan vót, nagyobb ütís esett rá.

Az üllő a kohó mellett vót. Űve, gugúva, a sarkain űve dúgozott. Nyáron ruha nékü dúgosztak, dërikig lëvetkőzve, csak ëgy nadrágba. Van aki üngbe dúgozik. Én nem szerettem mesztelenü dúgozni, mer a testemet csipte a por.

Kettős fujó. Akkor még kettős fujót hasznátunk. Vót egy padforma vastag fábú. Tíz-tizënöt cëntis láboi vótak, hogy a fujó tuggyon levegőt színi alúrú. Ebbe belevágták a fujó formáját. Hel vót bele csinyálvo, hogy bele mēnt a fujó, hogy nē mozoggyon. A két fujó között sámón útek mer két kézze fujtattak. A lábukat a fujó allára tettík, hogy nē mozoggyon.

A fujtató hosszikás vót, a feje felé keskenyēdētt. Vót neki teteje, meg alla. Fábú csinyáto az asztalos vagy a bognár. Ezēkrē rászapták a búrta és mēkcsinyáták itthon. A legfinobbab csikóbúr kollōtt hozzá, hogy puha lēgyen. Úgy vettík a búrōsnē.

A tetejin vót a szár. Igy csinyáto a bognár. Ez is fábú vót. Evve fujtatott. Az allán vót a szenyellō luk. Ezen vót rajta a billetyü búrba. Ha a tetejit fōhuszta gyūtt be a levegō, ha lenyomta ment ki. Elō a feje is fábú vót, ebbe vót vasbú az óra vagy luk.

Míhe.

Szákla vagy kohó. Fōdbú vót az egész. A fōdbe likat kotortak. Ez vót a várta. Eszt kisároszták bécsifōdde amit a fazokastú hosztak. Ebbe vót a legerōsabb tūz. Asztán a bécsifōdbú míhe órát csinyátak. Vót ēgy gömbölü fa, aszt kitúta a kohón és arra sároszták rá a míhe órát. Mikor megvót a míhe, kihuszták a fát, akkor lēhetētt benne tūzenyi. A tūzpart ēgy tēgla magas, vagy amijenre akarta. A kohót most tūzpartnak is hijják. A míhe órába beleeresztētték a dūjcēt, hogy a fujó óra e nē iggyen. Vaslemezbūl csinyáták, ojan csōforma.

Tūzēlsre eleinte faszenyet, kīsōbb úgy 54-55 éve a kokszot hasznájják.

Koksztōrō kű.

Rīgēnte a faszenyet is mektōrtík. Gyerēkēk csinyáták, most asszonyok is tōrik a kokszot.

Koksztōrō kalapács.

Kalapács.

Hetven deka, egy kiló. Kinek mijen erōs keze vót.

Háromēlü vágó.

Olyan öt cēnti hosszú rossz reszelōféle. Ezen kivagdajják a vasat az iszkábához.

Szēgfogó.

Görbeajku fogó. Ez iszkábához. Az ēgyenēsszáju, ēgyenēsajku szēghō mēg másho.

Szuróvas.

A tūzet piszkáták vele.

Vaskaparó.

A kokszot kapargyák vele a tūzre.

Szēgverō.

Lapos accē likasztva. Tōbb fajta kisebb-nagyobb. Most is hasznájják. Hat-hét cal.

Sosogó, csacsogó fejü szégverő.

Evve hajósoknak, mónároknak, hidakho csinyátak széget.

Grasztuja.

Fé méter hatos drót. A vígire fa nyelet husztak. A másik vígit főhajtották, ott asztán lesz egy lik. A likba gyün egy másik vas, annak a vígin is van egy lik. Eszt a másik mellett vígig fektették, közéje szalmát vagy kukorica levelet tettek. Akkor a vígin lévő karikát ráhuszták és az lőfokta a szalmát.

Ezzé szentűtik a tüzet, hogy nē íggyen gyorsan. Azér szentűtik, mer a faszén még a por sziporkázott. Hogy nē íggyen a keze. A sziporka rászát vóna. Vót ojan is, hogy csak egy vas be vót görbítve, abba vót a szalma.

Mocsolla.

Égy rígi cserép vagy vas edínybe víz vót. Ebbe mártották mindig bele a grasztuját, asztán megszentűtik vagy takarták a szenet, hogy a faszén nē pattoggyon.

Gyerékkoromba rígi iszkábások vótak Lévai István, Hajdár István, Búza József, Csonka Károly, Varga József, Rab János, Tihi Balázs, Baka Mihály, Balla Mihály, Sujka József.

Cébe ítek, szégíny emberre nēm beszítek mer mingyá lētorkúták. Cé lādájuk is vót. A Tüske kocsmábo, kísőbb még a Gálná vót egy láda ami üvegbű vót. Abba vót a míhe még két ember dúgozott. Abba vót az öreg cēmóri. Hát isszokták mondanyi.

Aki magának nēm birt mestérsíget állítani az a szégínyebb oda ment dógozni a gazdagabbhoz. A szerszámot is az atta, ha neki dúgozott legínyszám. Az iszkábáér százsám után nígy-öt krajcárt fizettek. Gyerékkoromba egy pöngő, egy pöngő ötvenet is kerestem egy nap.

A vasárosoknak dúgoztak, nem tudom a gazdag mennyiér atta el.

A gazdag azér nēm nízste lē a szégínt, hanēm segítette. Ha egy szégín mēghat, akkor gétán vót perséva asztán így összi szettük a temetísi kőccsígét. Mindénki adott. Tiz-tizénöt pöngőbű szípēn e tutták temetnyi.

Vót sok gazdag embēr, de vót sok szégíny is. Vót akinek vót kis háza, aranya, mer ez a náció mind az aranyho kapott. Mikor vígesztek a munkávó vettek aranyat kézalatt vagy az aranymívesné. Ha píz köllött zálogba tettük, azon állítottak mēgin mestérsíget. Nēm vátak meg az aranytú. Aki pazalt, vagy mēgbetegédett az elszégínyédett.

Naccsaládosak vótak. Mi is hatodmagunkkal vótunk, mégis mēgítünk. Harminc krajcárbú ettünk-ittunk. Mulattak sokat. Ivás, évís, ruha, arany, ezüst vót mindig.

Azelőtt mēgfértek egymás mellett, de most sokat veszekénnek.

A zsákmányulás most van. Akinek van munkája aszt akargya, hogy neki dúgozzanak. Itt van a Farkas József. Ketten dúgoznak nálo. Ű nēm vagy igen ókor dúgozik, mégis mēgíl utánuk nyócadmagávó. Nēm szabad ijnenek lēnni.

Pártba nincsenek. Ezek nēm tuggyák mi az. Ezek ostobák, ojan verekedők. Nēm tuggyák magukat akamaznyi a helzethő. Az én fijam tuggya mer az művelt embër.

Most szövetkëzetbe vannak valami harmincan. Az én fijam az Emil a vezetők. Ű rëndüli a vasat, mëg aggya el. A gyárnak aggyák el, de a minisztérium rëndüli.

Most leginkább sinszöget csinyának, igen ókor iszkábát lë az Afödre. Aki rëndësen dúgozik husz kiló sinszëget is mëgcsinyá ëgy nap.

Most ëgy fujtató mellett ketten dúgoznak. Ezek gödörben ának térdig, hogy në köjjon a gászt színi neki. Èggyik kivëszí a vasat, a másik fujtat addig. Két gödör ëgy mïhe. Most talpas üllöt hasznának. A tőke a földbe van ásva egészen sziníg. Azon áll az üllő.

A fujó lábo tartya a fujót. Most ëggyes három numërás fujót hasznának. Eszt Pesten csinyájják.

A fujó rudho tartozik a fujó, dujció, ráhuzva a fujó szákla, hogy e në iggyen a dujció.

A tüsszpart most téglábú van, körülötte vaslap van.

Nyáron két-három óraker kezdenek tizkor mëg ehaggyák mer nem bírnák a meleget

Czigány Béla áll. Ált. isk. igazgató
Győr, Bajcsy-Zsilinszky-u.1.

Jegyzetek:

- 1 Xántus János Múzeum Irattára 2/1947. számú megbízólevél
- 2 Czigány Béla magángyűjteményének néprajzi darabjai csak részben kerültek a Xántus János Múzeum néprajzi gyűjteményébe. A tárgyak többségét csak a Sergő Erzsébet által 1951-ben felvett tárgyleíró kartonok alapján ismerjük.
- 3 A múzeumot 1951-ben a minisztérium nevezte el Xántus Jánosról, a kutató- és gyűjtőterületeket a 13/1949. törvény erejű rendelet szabályozta, így az "új" múzeum kutatásai már Győr városára, és annak közvetlen környezetére korlátozódtak.
- 4 Czigány Béla nagylélegzetű cikksorozatában is számtalan adat bukkan fel, mely kikerülhetetlenül tette az iszkápa gyártókkal való foglalkozást. (Czigány 1962, 1963, 1965, 1967, 1968, 1970 és 1960)
- 5 Csonka Albert és az ajándékozó Csonka Béla azonos lakcíme alapján feltehető, hogy Béla — a mesterséget már nem folytató — örökösként adta át a szerszámokat. Az iszkápas műhely szerszámai és termékei 1954-ben kerültek beletárolásra a néprajzi gyűjteménybe, XJMN. 54.13.1. - 54.13.31. leltári számokon, 31 tételként.
- 6 Czigány Béla "Jelentés"-ének egy példánya a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában EA.2351 szám alatt található. Gönyei Sándor Az iszkápasok munkája és szerszámai című tanulmánya (több győri adattal és fotóval már 1954-ban elkészült. Csermák Géza támogató lektori véleményével együtt ma is a Xántus János Múzeum Néprajzi Adattárában őrizzük XJM-NA 100/65. szám alatt.
- 7 A dokumentum a Xántus János Múzeum Néprajzi Adattárában XJM-NA 65/4. szám alatt található. A közölt szövegben megőriztük Czigány Béla eredeti jelöléseit és kiemeléseit is.

Irodalom:

- BAKÓ**
1954 BAKÓ Ferenc: A tiszai cigányok fémművészete. Néprajzi Értesítő XXXVI. 239-258. Budapest
- BOGDÁL**
1965 BOGDÁL Ferenc: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete. Ethnographia 521-546. Budapest
- CZIGÁNY**
1960 CZIGÁNY Béla: Adatok a győri sztrájkok történetéhez = Arrabona 2. 133-139.
1962 CZIGÁNY Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez I. = Arrabona 4. (1962) 97-116. o.
1963 CZIGÁNY Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez II. = Arrabona 5 (1963) 207-228. o.
1965 CZIGÁNY Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez III. = Arrabona 7 (1965) 413-428. o.
1967 CZIGÁNY Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez IV. = Arrabona 9 (1967) 149-178. o.
1968 CZIGÁNY Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez V. = Arrabona 10 (1968) 123-140. o.
1970 CZIGÁNY Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez VI. = Arrabona 12 (1970) 187-211. o.
- ERDŐS**
1962 ERDŐS Kamil: Fémműves cigányok. Néprajzi Értesítő XXXIV. 289-306. Budapest
- LANDVENICZA**
1955 LANDVENICZA Ilona: A csobánkai cigányok szegkovácslása. Néprajzi Értesítő XXXVII. 227-241. Budapest
- PERGER**
1995 PERGER Gyula: Cigánykovácsok Győr megyében. A győri iszkápások. Arrabona 34. 269-319.
- UZSOKI**
1965 UZSOKI András: A győri és Győr környéki gyűjtés és kutatás története. Arrabona 7. 5-96.